

مشارکت مردمی در مدیریت و بهره‌برداری از مراتع

حجت‌آباد و رحمت‌آباد شهرستان سبزوار

ابوالقاسم دادرسی، عضو هیأت علمی مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان خراسان
ناهید سبزواری، دبیر آموزشی مرکز آموزش استعدادهای درخشان سبزوار

چکیده:

مراتع که بستر واقعی توسعه محیط زیست محسوب می‌شوند، نقش مؤثری در دامداری به ویژه تغذیه دام به روش سنتی دارند. عدم توجه بهره‌برداران به ضوابط علمی بهره‌برداری از مراتع از یک طرف و کمبود تعداد محافظان و قرقبانان منابع طبیعی از طرف دیگر، تخریب مراتع و عوارضی مانند سیل و فرسایش را به دنبال داشته است. مدیریت مشارکتی مردم در بهره‌برداری از مراتع یکی از مؤثرترین راهکارها در کاهش تخریب و توسعه تولید در مراتع تعریف شده است.

در این مقاله عملکرد یکی از طرحها یعنی طرح قرقبان افتخاری که چندی است با هدف دخالت دادن مردم در اداره مراتع، مورد توجه متولیان جنگلها و مراتع کشور واقع شده است، مورد ارزیابی قرار گرفت.

منطقه مورد مطالعه مراتع روستاهای حجت‌آباد و رحمت‌آباد واقع در ۷۵ کیلومتری شمال شرقی شهرستان سبزوار می‌باشد، تغییرات پوشش گیاهی و ظرفیت چرای مرتع پس از اجرای طرح، با استفاده از بررسیهای میدانی و تجزیه و تحلیل داده‌های موجود و نیز کسب اطلاعات محلی بررسی شد.

این بررسی نشان می‌دهد که در مراتع مورد بحث که قبل از اجرای طرح حتی جوابگوی تعداد اندکی دام نیز نبوده‌اند، در حال حاضر حدود ۴۵۰۰ واحد دامی طی دو

دوره ۴۵ روزه چرا می‌کنند، این درحالی است که پوشش گیاهی منطقه نیز با ارتقای کمی و کیفی خود طی سالهای پس از اجرای طرح، آثار مثبتی را در حفاظت از منابع آب و خاک منطقه بر جای گذاشته است.

واژه‌های کلیدی:

مدیریت دام، مراتع، مشارکت، حفاظت و سبزوار

مقدمه:

مدیریت در مرتع که در لغت به اداره کردن و اعمال نظر به منظور دستیابی به نتایج مطلوب در بهره‌برداری از مرتع اطلاق می‌شود، نتایج اقتصادی قابل توجهی را به دنبال دارد. چنانچه این مدیریت با مشارکت مردم صورت پذیرد، آثار اقتصادی و اجتماعی گسترده‌تری مانند افزایش تعداد طرحها، انطباق هر چه بیشتر طرح با منافع مردم و اجرای بموقع طرح را به همراه خواهد داشت.

در این بررسی نقش مشارکت مردم در مدیریت چرای مراتع حجت آباد و رحمت آباد شهرستان سبزوار مورد ارزیابی قرار گرفته و پیشنهادهایی نیز ارائه می‌شود. دوره‌های چرا، دوره‌های عدم چرا، تراکم مناسب دام و فصل چرا، اصول مورد توجه در مدیریت منطقه بود. امید است نتایج اینگونه طرحهای مشارکتی، حضور، هدایت و حمایت دولت را به عنوان نخستین گام در موفقیت طرح به دنبال داشته باشد و با اجرای همه‌گیر آن روند تخریب روز افزون منابع طبیعی کاهش یابد.

مواد و روشها:

منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه میان طولهای جغرافیایی ۴۴°، ۵۷° تا ۴۷'، ۵۷° درجه شرقی و عرضهای جغرافیایی ۳۳'، ۳۶° تا ۳۸'، ۳۶° درجه شمالی و در شمال شرقی شهرستان سبزوار قرار دارد.

ارتفاع منطقه از سطح دریا ۱۰۲۰ متر و میانگین بارندگی سالانه ۲۰۴ میلیمتر برآورد شده است. حداکثر دمای مطلق در منطقه ۳۷/۸ درجه سانتیگراد و حداقل مطلق آن ۹/۸- درجه سانتیگراد گزارش شده است. این منطقه از نظر خاکشناسی بافت متوسط رسی و شنی دارد. (۱).

عرصه منابع طبیعی در منطقه مورد بررسی افزون بر ۶۰۰ هکتار است که خارشتر، چرخه، تلخه بیان، درمنه و آتریپلکس گیاهان غالب مرتعی منطقه را شامل می‌شوند.

روش بررسی

عملیات اصلاح و احیای مراتع روستاهای حجت آباد و رحمت آباد از توابع بخش جوین شهرستان سبزوار از سال ۱۳۶۵ با انجام عملیات بوته کاری آتریپلکس آغاز شد. شغل بیشتر مردم منطقه دامداری و دام غالب آنان گوسفند می‌باشد. پنج سال بعد از شروع طرح و تا سال ۱۳۷۰، سالانه ۲۰۰ تا ۲۵۰ هکتار از مراتع منطقه احیا شد. پس از استقرار بوته‌ها و موفقیت طرح، هجوم دام به منطقه و چرای مستقیم از مراتع آغاز شد.

به دنبال سیاست متولیان جنگلها و مراتع کشور مبنی بر مشارکت مردم در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع، منطقه مورد بررسی از سال ۱۳۷۳ در اختیار قرقبان افتخاری یا به عبارت دیگر در مدار مشارکت اصولی مردم قرار گرفت.

روش تحقیق در این بررسی مبتنی بر کسب اطلاعات از مسئولان اجرایی شهرستان و گفت و شنود چهره به چهره با اهالی و بهره‌برداران از طرح می‌باشد.

نتایج و بحث:

پس از احیاء و اصلاح مراتع روستاهای حجت‌آباد و رحمت‌آباد طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۰ و استقرار موفقیت آمیز بوته‌ها، چرای دام در مراتع بدون توجه به ضابطه‌های علمی افزایش یافت. چرای بدون برنامه و ورود بیش از حد دام به مراتع، تخریب و فقر پوشش گیاهی را در منطقه به همراه داشت.

با به مشارکت گرفتن مردم در مدیریت چرای مراتع بالا که از سال ۱۳۷۳ و با برنامه‌ریزی و پشتیبانی متولیان منابع طبیعی در شهرستان آغاز شد، بهره‌برداری از مراتع با رعایت موارد خواسته شده از سوی مسئولان، به تدریج به وسیله مردم آغاز شد.

نتایج این بررسی نشان می‌دهد که پس از اجرای طرح مشارکت، روند تخریب و بهره‌برداری غیر اصولی از مراتع به نحو چشمگیری کاهش یافته است، ضمن آنکه پوشش گیاهی منطقه از نظر چرای دام به میزان قابل توجهی ارتقا پیدا کرده است.

جدول شماره (۱) نوع و تراکم پوشش گیاهی را در منطقه پس از اجرای طرح نمایش می‌دهد، این در حالی است که گیاهان غالب منطقه قبل از اجرای طرح به‌طورعموم خارشتر، اسپند، تلخه بیان و چرخه گزارش شده است (۱).

جدول شماره (۱): نوع و تراکم پوشش گیاهی پس از اجرای طرح در منطقه

نام	فرم رویشی	کلاس خوشخوراکی	درصد
آتریپلکس	درختچه‌ای	II	۹۰
چرخه	علفی	III	۴
تلخه بیان	علفی	III	۴
درمنه	بوته‌ای	II	۲

طبق بررسی‌های انجام شده، ظرفیت چرای برابر با ۱۸۲۰ واحد دامی در یک دوره ۴۵ روزه از ۱۵ آبان‌ماه تا آخر آذرماه هر سال، در منطقه حجت‌آباد و ۲۵۲۵ واحد دامی در دو دوره ۴۵ روزه از ۱۵ اردیبهشت ماه تا ۳۰ خرداد ماه و از ۱۵ آبان‌ماه تا ۳۰ آذر ماه در منطقه رحمت آباد پیش بینی شد.

جدول شماره (۲) مساحت عرصه قابل چرا، برآورد واحد دامی و فصل چرای دام را در منطقه اجرای طرح نمایش می‌دهد.

جدول شماره (۲): مساحت عرصه قابل چرا، برآورد واحد دامی و فصل چرای دام در منطقه

منطقه	مساحت عرصه (هکتار)	برآورد واحد دامی در هکتار	کل واحد دامی در هر فصل چرا	تعداد نوبت ۴۵ روزه در سال
حجت‌آباد	۳۶۳۹	۱/۲	۱۸۲۰	یک نوبت (۱۵ آبان‌ماه تا ۳۰ آذر ماه)
رحمت‌آباد	۲۵۲۵	۱	۲۵۲۵	دو نوبت (۱۵ اردیبهشت ماه تا ۳۰ خردادماه) (۱۵ آبان ماه تا ۳۰ آذر ماه)

پیشنهادها:

با توجه به محدودیت اعتبارات دولت برای حفاظت و احیای مراتع، انجام طرحهایی از این قبیل آثار مثبت خود را بر احیاء، حفاظت و بهره‌برداری علمی از مراتع به جا گذاشته و خواهد توانست روند تخریب منابع طبیعی و بهره‌برداری غیر اصولی از آن را کاهش دهد.

به منظور بهره‌برداری بهینه از مشارکت مردم در مدیریت چرا، اقدامهای قانونی مراتع به بهره‌برداران با توجه به وابستگی بهره‌بردار به مرتع با حفظ مالکیت، به عنوان یکی از مهمترین متغیرهای جلب مشارکتهای مردمی پیشنهاد می‌شود.

منابع:

- ۱- اداره منابع طبیعی شهرستان سبزوار، ۱۳۷۵. طرح و مرتعداری روستاهای حجت‌آباد و رحمت‌آباد.
- ۲- باباخانلو، بهمن، ۱۳۶۵. روش مشارکت مردم در عملیات اصلاح و احیای مراتع. دفتر فنی مرتع سازمان ترویج کشاورزی.
- ۳- کوچکی، عوض و همکاران، ۱۳۷۲. مدیریت چرا در مراتع. نشر مشهد.